

UOT 159.9.072.43

Aynurə Fərda qızı İmanova
fəlsəfə doktoru proqramı üzrə dissertant
Bakı Dövlət Universiteti

II TİP ŞƏKƏRLİ DİABET XƏSTƏLƏRİNİN XƏSTƏLİYƏ MÜNASİBƏTİN PSIXOLOJİ TİPLƏRİ

Айнурə Фарда гызы Иманова
диссертант по программе доктора философии
Бакинский Государственный Университет

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ОТНОШЕНИЯ БОЛЬНЫХ САХАРНЫМ ДИАБЕТОМ II ТИПА К СВОЕМУ ЗАБОЛЕВАНИЮ

Aynura Farda Imanova
doctorial student in the program of doctor of philosophy
Baku State University

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF THE ATTITUDE OF PATIENTS WITH TYPE II DIABETES MELLITUS TO THEIR DISEASE

Xülasə. Məqalədə II tip şəkərli diabet xəstələrinin xəstəliyə münasibət tiplərinin təyin edilməsi üzrə tədqiqatın nəticələri gətirilir. Müəyyən edilmişdir ki, dezadaptasiya mexanizmləri burada əsas rol oynayır və sensitiv, ipoxondrik və təşvişli formaların üstünlüyü ilə formalaşır. Diabet xəstələrində ən çox müşahidə olunan psixi pozğunluqlar xəstəliyin gedişatını əhəmiyyətli dərəcədə ağırlaşdıran amillərdən biridir. Bu da ölüm və əlilliyin artmasına səbəb olur, fiziki fəaliyyətini, sosial və əmək reabilitasiyasını və xəstələrin həyat keyfiyyətini azaldır. Belə bir qənaətə gəlmişik ki, diabetli xəstələrin terapiya və reabilitasiyasının klinik və sosial səmərəliliyi əsasən psixiatrik və psixoprofilaktik müalicənin səviyyəsindən və təşkilindən asılıdır. Bu problemə həsr olunmuş tədqiqatların çox olmasına baxmayaraq, şəkərli diabetdə psixi pozğunluqların inkişafı ilə bağlı proqnoz məsələləri, onların klinik strukturunun xüsusiyyətləri və optimal müalicə metodları kifayət qədər öyrənilməmiş qalır. Eyni zamanda, II tip şəkərli diabet xəstəliyinin gənc əmək qabiliyyətli insanlar arasında yayılma səviyyəsinin artması, tədqiqatımızın kifayət qədər aktuallığını müəyyən edir. Bu patologiyanın müalicəsinə yanaşmalarda keyfiyyətə yeni yanaşmalara ehtiyac olduğunu qeyd etmək lazımdır.

Açar sözlər: *şəkərli diabet tip 2, depressiya, xəstəliyə münasibət, həyat keyfiyyəti*

Резюме. В статье обобщены результаты исследований по диагностике сахарного диабета 2 типа. Установлено, что механизмы дезадаптации играют здесь важную роль и формируются за счет доминирования сенсорных, ипохондриальных и тревожных форм. Широко распространенные психические расстройства у больных сахарным диабетом являются одним из факторов, который значительно усугубляет течение заболевания. Это приводит к увеличению смертности и инвалидности, снижению физической активности, ухудшению социальной и трудовой реабилитации и качества жизни пациентов. Мы пришли к выводу, что клиническая и социальная эффективность терапии и реабилитации больных сахарным диабетом во многом зависит от уровня и организации психиатрического и психопрофилактического лечения. Хотя существует много исследований по этой проблеме, прогностические проблемы, связанные с развитием психических расстройств при сахарном диабете, их клинической структурой и оптимальными методами лечения остаются плохо изученными. В то же время возросшая распространенность диабета II типа среди молодых людей трудоспособного возраста свидетельствует о том, что наши исследования актуальны. Стоит отметить, что новые подходы к лечению этой патологии требуют качественно новых исследований.

Ключевые слова: *сахарный диабет второго типа, депрессия, заболеваемость, качество жизни*

Summary. The article summarizes the results of studies on the diagnosis of type 2 diabetes. It has been established that maladaptation mechanisms play an important role here and are formed due to the dominance of sensory, hypochondriac and anxious forms. Widespread mental disorders in patients with diabetes are one of the factors that significantly exacerbate the course of the disease. This leads to an increase in mortality and disability, a decrease in physical activity, and deterioration in social and labor rehabilitation and the quality of life of patients. We came to the conclusion that the clinical and social effectiveness of the treatment and rehabilitation of patients with diabetes mellitus largely depends on the level and organization of psychiatric and psychoprophylactic treatment. Although there are many studies on this problem, the prognostic problems associated with the development of mental disorders in diabetes mellitus, their clinical structure and optimal treatment methods remain poorly understood. At the same time, the increased prevalence of type II diabetes among young people of working age indicates that our studies are relevant. It is worth noting that new approaches to the treatment of this pathology require qualitatively new research.

Keywords: *diabetes mellitus type 2, depression, morbidity, quality of life*

Dünya ölkələrinin çoxunda ürək-damar və onkoloji xəstəliklərdən sonra bilavasitə ölüm səbəbləri arasında üçüncü yeri tutan şəkərli diabetdir (ŞD). Bu xəstəlik vaxtında müalicələrə başlanmadıqda, çox ciddi fəsadlar törədir. Sürətlə inkişaf edən xəstəlik sosial-tibbi problemlər yaradır, ölkələrin iqtisadiyyatına və ailələrin maddi durumuna təsir göstərir. Dünya Səhiyyə Təşkilatının (DST) proqnozlarına görə, diabetdən əziyyət çəkənlərin sayı 2040-cı ilə qədər artaraq 642 milyon nəfərə çata bilər [1].

Azərbaycanda da bu xəstəliyə tutulmaların sayının artması müşahidə olunur. Belə ki, 2017-ci ilin sentyabr ayının əvvəli üçün respublikanın müalicə-profilaktik müəssisələrində qeydiyyatda alınan diabet xəstələrinin sayı 241.223 nəfər təşkil edib ki, onların da 73.367 nəfəri Bakı şəhəri sakinidir. II tip şəkərli diabetdən 29.830 adam, I tip şəkərli diabetdən 211.493 adam əziyyət çəkir. Bütün diabetli xəstələrin 90-98%-ni şəkərli diabet tip 2 təşkil edir. Şəkərli diabet tip 2-yə “yaşlıların” diabeti də deyilir [2].

Şəkərli diabet tip 2-insulinə rezistentliyin üstünlüyü və nisbi insulin çatışmazlığı ilə və ya nisbi insulin çatışmazlığının üstünlüyü, insulinlə rezistentliklə və ya onsuz müşahidə olunan karbohidrat mübadiləsinin pozulmasıdır. Şəkərli diabet tip 2-nin, istərsə də hər hansı bir digər xəstəliyin müalicəsində başlıca məqsəd insanın həyatının keyfiyyətini, mümkün olan bütün müalicə-profilaktik tədbirlərin hesabına yaxşılaşdırmaqdır. Belə ki, xəstənin şəxsiyyəti həm birbaşa xəstəliyin simptomokompleksinin təsirdən, həm də xəstənin öz sağlamlığı ilə bağlı keçirdiyi psixoloji gərginlik nəticəsində dəyişir [3].

Özgüvənliyin və özünü qiymətləndirmənin aşağı düşməsi, həyatından narazılıq, nara-

hatlıq, qəzəb və depressiya kimi halların yaranması müşahidə olunur. Bu problemlər “xəstəliyin daxili təzahürü” (XDT) adlı fenomenin formalaşmasında əsas yer tutur. Uzun sürən xəstəliyə qarşı uyğunlaşma bacarığı XDT-nin müxtəlif dəyişikliklərə uğramasına səbəb olur [4].

Yaranmış qeyri-kafi XDT xəstəliyin gedişatına mənfi təsir edə bilər. XX əsrin ortalarında xroniki xəstəliyi olan pasiyentlərin öz xəstəliklərinə münasibəti və şəxsiyyət tiplərinin bununla əlaqəsi geniş öyrənilməyə başlanmışdır. Meninjer V. və həmkarları xüsusi diabet xəstələrinə məxsus şəxsiyyət tipini ayırd etmişdilər. Onlar təyin etmişdilər ki, bu tip pasiyentlərə əhval-ruhiyyənin azalması, nevrostenik reaksiyalar, laqeydlik hissi, astenik hal və özünü idarə etmənin çətinləşməsi kimi hallar xasdır. Bu kimi hallar depressiyanın yaranmasına gətirir [5].

Depressiya zamanı əhval ruhiyyə aşağı düşür, özünü və öz gələcəyi ilə bağlı mənfi bədbin fikirlər yaranır. Depressiv hal pasiyentin sosial adaptasiyasına və həyat keyfiyyətinə mənfi təsir göstərir. Bəzi kompleks tədbirlər diabetin törətdiyi fəsadların qarşısını almağa və ya onların inkişaf sürətini maksimum dərəcədə azaltmağa imkan verir [6]. Çox saylı tədqiqatlar göstərir ki, şəkərli diabetli insanlarda uzun müddətli psixoterapiya və psixoloji yardım üsulları effektivdir. Psixoloji və sosial vəziyyətin qiymətləndirilməsi diabetin müalicəsinin aparılmasının bir hissəsidir. Depressiya, həyəcan, qidalanmanın pozulması və tibbi rejimin riayət edilməməsi ilə nəticələnən şüur pozuntuları kimi psixi-sosial problemlərin skriningi aparılmalıdır [7].

Metod. Xəstəliyə münasibət tipinin psixodiagnostikası “TOBOL” sorğusu vasitəsi ilə aparılmışdır. Bu sorğu V.M. Bexterev adına ins-

titutda hazırlanmışdır. Sorğuda olan suallar əsasında pasiyentin xəstəliyə münasibəti ilə yanaşı müalicə edən həkimə, xəstəyə baxan tibb heyətinə, yaxınlarına və qohumlarına qarşı münasibətini təyin etmək mümkündür. Münasibət tiplərinin təsnifatının əsasında A.E.Liçko və N.Y.İvanov (1980) tərəfindən təklif olunan təsnifat dayanmışdır. Sorğu aşağıdakı münasibət tiplərini ayırd edir: harmonik, erqopatik, anozoqnoz, təşvişli, ipoxondrik, nevrostenik, melanxolik, apatik, sensitiv, eqosentrik, paranoid, disforik tiplər. Bu tiplərin hamısı üç qrupa bölünmüşdür:

-Xəstəliyə şərti olaraq uyğunlaşan tiplər (harmonik, erqopatik, anozoqnoz)

-Xəstəliyə intrapsixoloji istiqamətli münasibət tipi (təşvişli, ipoxondrik, nevrostenik, melanxolik, apatik)

-Xəstəliyə interpsixoloji yönlü münasibət tipi (eqosentrik, paranoid, disforik).

Qarışıq və diffuz forma münasibət tiplərinə də rast gəlinir.

Tədqiqatın məqsədi: II tip şəkərli diabet xəstələrin xəstəliyə münasibət tipini öyrənmək.

Tədqiqat materiallarında aşağıdakı kriterilər nəzərə alınmışdır:

1. əsas diaqnoz - şəkərli diabet tip II;

2. xroniki xəstəliyin müddəti-diaqnoz təsdiq olunan andan altı aydan çox müddətin keçməsi;

3. yanaşı psixiatrik xəstəliyin olmaması.

Alınan məlumatların SPSS-16 proqramında statistik analizi aparılmışdır. İştirak edən xəstələrin hamısı könüllü razılıq ərizəsini imzalamışlar.

Material. 2016-2018-ci illər ərzində Azərbaycan Tibb Universitetinin Endokrinologiya bölməsində ambulator və stasionar qeydiyyatda olan 54 xəstədən toplanmış sorğu materiallarından istifadə olunmuşdur. Xəstələrin çoxusu (94,4%) qadınlar olmuşdur. Tədqiqatda 35-73 yaş arası olan pasiyentlər iştirak etmişdir, orta yaş $45,59 \pm 1.65$ hesablanmışdır. Xəstələnmə müddəti 14 pasiyentdə (26%) 5 ildən az, 6-10 il arası 32 (59,2%) pasiyentdə və 10 ildən çox müddəti əhatə edən 8 (14,8%) pasiyentdə qeyd olunur. Xəstələnmə müddətinin orta rəqəmi 4.42 ± 0.44 olmuşdur. Xəstələrin arasında əmək qabiliyyətli yaşda olanlar (36 nəfərin yaşı 50-dən aşağı) üstünlük təşkil edir. ŞD görə əlillik

qrupu olanların sayı 39 nəfərdir, bu da 72.2% təşkil edir.

Xəstələrin sosial durumları üzrə bölgüsü aşağıdakı kimi: 51.9% - dövlət qulluğunda olanlar, 44.4% - işləyən, 3,7% - işsiz olmuşdur. Yalnız 48.2% xəstələr nikahda qeydə alınmışdır. Təhsil səviyyəsinin göstəriciləri yüksək idi: 24,1% ali təhsilli, 75,9% orta təhsilli idi. Xəstəliyin ağırlıq dərəcəsinə görə bölgü aparılmışdır: I dərəcəli ağırlaşmalar 12 nəfərdə (22,2%), II dərəcəli – 37 nəfərdə (68,5%) və III 5 nəfərdə (9,3%) ağırlaşmalar qeyd olunur.

Xəstəliyin gedişatına görə xroniki forma 16 nəfərdə (29,6%), yarımkəskin vəziyyət 35 nəfərdə (64,8%) və kəskin 3 nəfərdə (5,5%) olmuşdur. Xroniki tip xəstəlik I dərəcəli ağırlaşmaları olanlar arasında daha çox yayılmışdır (66,7%), yarımkəskin tip II dərəcəli ağırlaşmaları olanlarda (76,9%) və kəskin dövr III dərəcəli ağırlaşmaları olanlar arasında (66,7%) yayılmışdır.

Nəticələr: Sorğulardan alınan nəticələrə əsasən demək olar ki, pasiyentlər arasında 51,8%-də daha çox qarışıq tip xəstəliyə münasibət reaksiyaları formalaşmışdır (daha çox ipoxondrik-18,5%, sensitiv 24,05%, təşvişli-20,35%, nevrostenik və erqopatik forma 14,8%). Yalnız bir növ münasibət tipi 27,7% pasiyentlərdə rast gəlinir. Bu formalara harmonik (7,4%), erqopatik (18,5%), və sensitiv (1,85%) tiplər aiddir.

Beləliklə, II tip ŞD xəstələrində xəstəliyə münasibət tipləri dezadaptasiya mexanizmləri əsasında olur və sensitiv (46,25%), ipoxondrik (37%) və təşvişli (33,3%) formaların üstünlüyü ilə formalaşır. Daha az nevrostenik (18,5%), eqosentrik (14,8%) və melanxolik (11,1%) tip münasibət növləri izlənilir.

Təşviş, ipoxondrik, melanxolik, apatik və sensitiv tip münasibət növləri formalaşan bir qrup xəstələrdə sosial və psixi dezadaptasiya kəskin ifadə olunmuşdur. Bu qrupa daxil olan pasiyentlərdə xəstəliyin gedişatı və yarana biləcək ağırlaşmaları haqqında keçirdiyi narahatlıqlar xəstəliyin daxili təzahürünün emosional-afektiv komponentin üstünlüyü ilə formalaşmasına səbəb olur. Pasiyentdə xəstəliyin daxili təzahürünün formalaşmasında təşviş-sensitiv tip münasibət növünün rolu böyükdür. Həmçinin tədqiqatda iştirak edən bu qrup pasiyentlərdə intra- və interpsixoloji dezadaptiv forma münasibət tipinin yaranmasına daha çox rast gəlinir.

Müalicə həkimləri, xüsusən endokrinoloqlar II tip şəkərli diabeti olan pasiyentlərin müalicəsi zamanı onların xəstəliyə münasibət tipini, formalaşmış xəstəliyin daxili təzahürünün xüsusiyyətlərini, depressiya və narahatlığın dərəcəsi-ni nəzərə almaqları ilə xəstənin psixi durumuna və müalicəyə yanaşmasına təsir edə bilirlər. Psixoloq, psixoterapevt və müalicə həkiminin birgə işi nəticəsində xəstənin həyat keyfiyyətini artırmaq, cəmiyyətdə rahat uyğunlaşdırmaq və daha effektiv bərpa-reabilitasiya proqramları hazırlamaq mümkündür.

Problemin aktuallığı. Bu tədqiqatın məqsədi II tip şəkərli diabetdə psixotik təbiətli psixi pozğunluqlarının klinik təzahürlərinin xüsusiyyətlərinin və optimal müalicə metodlarının tətbiqinin öyrənilməsidir.

Ədəbiyyat:

1. King H, Aubert RE, Herman WH. Global burden of diabetes, 1995–2025 – Prevalence, numerical estimates, and projections. *Diabetes Care*. 1998; 21 (9), p.1414–1431. //http://care.diabetesjournals.org/content/21/9/1414
2. Мәммәдхәсәнов R., Мәһдियев Т. Şəkərli diabet: Monoqrafiya. Bakı, 2017, 319 s.
3. Кошанская А.Г. Взаимосвязи психологических и клинических характеристик у больных сахарным диабетом II типа при различных вариантах его течения. *Dissertasiya*, 2007, с. 22
4. Сидоров П.И., Соловьев А.Г., Новиков И.А. Социально-психологические аспекты качества жизни больных диабетом // *Проблемы эндокринологии*, 2002, т. 48. с. 9-13
5. Meninger W.C. Psychological factors in the etiology of diabetes// *J. Nervo Mentis Dis.*-1995.-Vol.81, № 1.-p.1-13
6. Дробижев М.Ю., Мельникова О.Г., Захарчук Т.А., Дедов И.И. Сахарный диабет и сопутствующие депрессии // *Проблемы эндокринологии.*-2003-Т.49. стр.11-16
7. Суркова Е.В. Знание некоторых психологических факторов в контроле и лечении сахарного диабета // *Проблемы эндокринологии.*-2004-Т.50. стр.44-47

E-mail: aynur_imanova@mail.ru

Rəyçilər: *psixol.ü.fəls.dok., dos. Mirəlam Vəliyev,*
psixol.ü.fəls.dok., dos. Sevinc Allahyarova

Redaksiyaya daxil olub: 02.10.2019